

Van Poeck, K. (2013). Natuur- en milieueducatie in een wereld in verandering. *Cursus Natuur- en Milieueducatie 2013*. Cursus Natuur- en Milieueducatie. Deinze, België, 30 Januari - 1 Februari 2013, 1-9.

Natuur- en milieueducatie in een wereld in verandering

Natuur- en milieueducatie (NME) speelt zich niet af in het luchtledige: leerprocessen zijn steeds ingebed in een evoluerende maatschappelijke context. De historiek van NME toont bijvoorbeeld aan hoe de sector doorheen de tijd sterk wordt beïnvloed door de veranderende maatschappelijke praktijken en ideeën.¹ NME ondervindt de gevolgen van deze wereld in verandering en staat bovendien voor de uitdaging ze een plaats te geven in beleid en praktijk.

In deze tekst komen vijf belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen aan bod die elk op hun eigen manier implicaties hebben voor NME:

1. de veranderende aard en toenemende omvang en urgentie van ecologische problemen;
2. de (asymmetrische) globalisering van onze samenleving;
3. de toenemende individualisering van onze samenleving;
4. een dominant discours van 'ecologische modernisering';
5. ingrijpende veranderingen in de manier waarop beleid tot stand komt.

Reflecteren over hoe we omgaan met deze tendensen en wat dat betekent voor NME-praktijken en -beleid is belangrijk. Deze tekst schuift daarom een aantal cruciale vragen en uitdagingen naar voor die NME'ers kunnen stimuleren om hun eigen visie over hoe ze willen/kunnen/moeten omgaan met een veranderende wereld verder te ontwikkelen. Als rode draad doorheen deze maatschappelijke ontwikkelingen loopt een continu spanningsveld tussen democratische en ecologische bekommernissen.

Ecologische crisis

Een voor de hand liggende maatschappelijke tendens waarmee NME zich geconfronteerd ziet, is de veranderende aard en toenemende omvang en urgentie van ecologische problemen. In 'Terra Incognita' beschrijven Peter Tom Jones en Roger Jacobs (2006) hoe het gestaag bergaf gaat met de gezondheid van planeet Aarde.

'Het Noorden heeft de wereld meegezogen in een uiterst verleidelijk maar onduurzaam ontwikkelingsmodel. In een eindige wereld is het milieubeslag van de mondiale consumptieklasse onmogelijk te veralgemenen naar alle mensen op aarde:

¹ Zie ook: 'Natuur- en milieueducatie in historisch perspectief'.

de ecologische crisis en het mondiale rechtvaardigheidsvraagstuk zijn als een Siamese tweeling met elkaar verbonden. Anno 2006 staat het Ecosysteem Aarde voor een kritische kruispuntsituatie. De onzekerheid omtrent de toekomst is groot. We begeven ons op *Terra Incognita*. [...] De beslissingen die we vandaag moeten maken, zijn van de meest complexe die de mensheid ooit heeft moeten nemen. De grote uitdaging voor de huidige generaties ligt in de ontwikkeling van een visie op het leven en de economie die zowel sociaal rechtvaardig als ecologisch duurzaam is.' (Jones en Jacobs 2006:XV)

Heel wat milieuvraagstukken waarmee we vandaag geconfronteerd worden, zijn van een andere orde dan wat men noemt de 'eerste generatie milieuproblemen'. Hierbij ging het immers om lokale problemen waarvan de gevolgen zich grotendeels beperkten tot lokale gemeenschappen. Veel actuele ecologische catastrofes zijn milieuproblemen van de 'tweede generatie': ze zijn veel complexer en de impact ervan is mondiaal. Ze zijn bovendien van die aard dat ze het voortbestaan van de menselijke beschaving als zodanig ernstig bedreigen. Het gaat dan bijvoorbeeld om kwesties zoals klimaatverandering, het gat in de ozonlaag, biodiversiteitsverlies, enz.

Het spreekt voor zich dat dergelijke complexe milieuproblemen, die bovendien nauw verweven zijn met sociale onrechtvaardigheid, nieuwe uitdagingen met zich meebrengen voor de manier waarop aan NME wordt gedaan. Hoe kunnen we leren omgaan met zoveel complexiteit en onzekerheid? Hoe leggen we verbanden tussen ecologie en sociale rechtvaardigheid? Hoe voorkomen we dat mensen zich machteloos gaan voelen door de omvang van de sociaal-ecologische crisis? Hoe gaan we die cruciale beslissingen nemen en kunnen we mensen daarop voorbereiden? Dit zijn, meer dan ooit, essentiële vragen voor NME'ers.

Globalisering

Onze samenleving wordt gekenmerkt door een toenemend proces van globalisering. Een aantal economische, politieke, sociale, culturele, religieuze, technologische en ecologische fenomenen zorgt ervoor dat menselijke interacties een andere dimensie krijgen in oorzaken en gevolgen. Globalisering heeft te maken met een transformatie in de schaal waarop de samenleving georganiseerd is en die ervoor zorgt dat verafgelegen gemeenschappen met elkaar verbonden worden en machtsrelaties zich uitstrekken over de hele wereld (Bruyninckx 2009). Nooit eerder hadden mensen met hun levensstijl zoveel impact op verafgelegen gebieden en gemeenschappen dan in onze huidige samenleving. Naast deze ruimtelijke uitbreiding van onze actieradius, hebben we met onze levensstijl ook een invloed op steeds verder afgelegen periodes in de toekomst (Postma, 2004). Onze consumptie en productie vandaag en de technologieën die we daarvoor gebruiken, beïnvloeden de leefwereld en het welzijn van generaties mensen die geboren zullen worden over vele

eeuwen. Bovendien heeft de globalisering zoals wij die kennen een zeer asymmetrisch karakter: de voor- en nadelen ervan zijn ongelijk verdeeld en er zijn 'globaliserende' en 'geglobaliseerde' landen en groepen (Dobson 2003; Gadotti 2008; Huckle 1993).

Globalisering beïnvloedt echter ook de manier waarop samenlevingen hun onderwijssysteem en educatieve instituties reguleren (Huckle 1993; Sumner 2008). Jickling & Wals (2007) zien de toegenomen aandacht voor 'Educatie voor Duurzame Ontwikkeling' (EDO) bijvoorbeeld als een uiting van globalisering en vrezen dat op die manier instrumentele tendensen in NME versterkt worden ten voordele van een neo-liberale beleidsagenda. Globalisering hoeft echter niet noodzakelijk vorm te krijgen volgens het huidige model (Gadotti 2008). Andere auteurs zien daarom juist een pedagogische meerwaarde in de kritische analyse ervan (Huckle 1993; Gadotti 2008; Sumner 2008).

NME'ers staan dus voor de uitdaging om deze 'materiële context' waarin leerprocessen zich afspelen, mee in beeld te brengen. Hoe kunnen we de onlosmakelijke verbanden tussen hier en elders, tussen nu en later in educatieve processen integreren? Hoe besteden we aandacht aan de ongelijkheid tussen geglobaliseerde en globaliserende landen en groepen? Kunnen we X generaties verder (leren) denken? Enz.

Individualisering

Een andere ingrijpende maatschappelijke tendens is de toenemende individualisering waardoor mensen meer als individu dan als groep in de samenleving komen te staan. Individualisering manifesteert zich op tal van domeinen: individuen worden vrijgemaakt van traditionele bindingen op basis van familie, klasse, geslacht,... en zijn daardoor veel meer dan vroeger verantwoordelijk voor hun eigen levensloop; zichzelf handhaven in het domein van de arbeidsmarkt wordt steeds meer een individuele opgave; individuen krijgen meer en meer te maken met wisselende levensomstandigheden en tijdelijke contacten; ze staan voor de opdracht om zelf te werken aan een eigen identiteit, zingeving en spiritualiteit; enz. (Vandenabeele en Wildemeersch 1997). Tegenover die 'vrijmaking' van individuen uit traditionele kaders staan echter nieuwe vormen van sociale controle. Onder meer onder invloed van de toenemende globalisering krijgen individuen te maken met een steeds meer omvattend netwerk van instanties, normeringen, voorschriften en specialismen die voor een groot deel de structurele randvoorwaarden vastleggen waarbinnen individuen voor de opdracht staan hun eigen levensloop te beheersen.

In de context van NME zien we in dit verband een toenemende neiging om de ecologische uitdaging – die in feite een sociale, politieke kwestie is – te 'framen' als een individuele leeropgave (Van Poeck en Vandenabeele forthcoming). Processen van sociale verandering worden meer en meer beschouwd als leerprocessen en educatie wordt gezien als een belangrijk instrument voor het aanpakken van milieuproblemen. De verantwoordelijkheid

voor het oplossen van maatschappelijke problemen wordt op die manier in toenemende mate toegeschreven aan individuen. Dit wordt echter op uiteenlopende manieren ingevuld: volgens sommigen moet NME bijdragen aan het bijsturen van individueel gedrag in een meer milieuvriendelijke richting; anderen zien daarentegen meer heil in het stimuleren van 'actiecompetentie' (Jensen en Schnack 1997). In dat laatste geval gaat het erom mensen te leren hoe zich te gedragen als actieve burgers die op een democratische manier bijdragen aan een meer duurzame samenleving. Ondanks de verschillende benaderingen komt het creëren van een ecologisch verantwoorde samenleving telkens naar voor als een uitdaging die we kunnen aangaan door het inzetten van de juiste leermethoden, -instrumenten en -strategieën met het oog op het bereiken van die competenties die individuen nodig hebben om duurzame keuzes te kunnen maken.

NME'ers kunnen bij deze individualiseringstendens een aantal vraagtekens plaatsen. Wanneer we streven naar individuele gedragsverandering, schotelen we mensen die oplossingen voor die we nu kennen voor problemen die zich nu voordoen. Maar wat is de houdbaarheidstermijn van pasklare oplossingen in onze complexe en snel veranderende wereld? En wordt de visie op die oplossingen wel door iedereen gedeeld? (Van Poeck 2010) Werken aan actiecompetentie gaat uit van een lineaire, instrumentele relatie tussen leren, burgerschap en democratie: de 'juiste' leerprocessen kunnen individuen opleiden tot goede burgers, wat moet leiden tot een betere democratie. Maar werkt het wel zo? En leidt dit niet tot het uitsluiten van wie niet over de 'juiste' competenties beschikt of er een andere mening op na houdt? Misschien zijn het eerder meer en betere democratische processen die net leiden tot 'betere' burgers? (Biesta 2011)

Ecologische modernisering

Aansluitend bij de tendens tot individualisering hebben we te maken met een dominant discours van 'ecologische modernisering' (Hajer 1995). In de loop der jaren kreeg het maatschappelijke debat en de publieke opinie over milieukwesties een ander gezicht. Ecologische uitdagingen worden veel meer dan vroeger beschouwd als kwesties die, mits een goed management, kunnen leiden tot win-win-situaties. De structurele oorzaken van de ecologische crisis worden erkend, maar men gaat er van uit dat verandering mogelijk is binnen de context van de bestaande instituties. De idee is dat de zorg voor onze leefomgeving kan worden ingebouwd in de bestaande politieke, economische en sociale structuren, zolang iedereen maar zijn/haar verantwoordelijkheid neemt. Er wordt veel heil verwacht van technologische en wetenschappelijke oplossingen evenals van multi-stakeholder samenwerking. Binnen dit discours ziet men de relatie tussen economie en ecologie niet langer als contradictorisch maar beschouwt men ecologische duurzaamheid net als een motor voor technologische, institutionele en economische vooruitgang. Milieuactivisten en bedrijfsleiders zijn in die optiek geen tegenstanders maar veeleer

partners die samenwerken aan een consensus waar op termijn iedereen beter van wordt. Participatie komt centraal te staan.

Dit discours van ecologische modernisering beïnvloedt ook de manier waarop participatie vorm krijgt in NME. Læssøe (2010) wijst op een aantal belangrijke verschuivingen:

- van een strategie gericht op het onderzoeken en bekritisieren van socio-culturele oorzaken van ecologische risico's naar een technisch-functionalistische benadering gefocust op het optimaliseren van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen;
- van sociale mobilisatie met de nadruk op waardegeladen en structurele ecologische uitdagingen naar een consensusbenadering die de focus beperkt tot die oplossingen die voor alle betrokken partijen gemakkelijk aanvaardbaar zijn;
- van politieke actie en debat naar lokale, individuele en praktische acties en top-down gestuurde informatie en sensibilisering;
- van probleemgestuurd leren over de samenleving als geheel naar een perspectief dat beperkt blijft tot probleemoplossing op lokaal niveau.

Het pragmatisme dat achter dit discours schuilgaat, beïnvloedt de NME-praktijk (Van Poeck 2007). NME'ers lijken voortdurend op hun hoede om vooral niemand tegen de borst te stoten met confronterende vragen, om 'groen moralisme' verweten te worden, enz. In de plaats daarvan verschuift de focus naar het aanreiken van concrete, haalbare tips voor individuele gedragsverandering met het oog op het creëren van win-win-situaties. Een fundamentele analyse van de manier waarop we onze samenleving organiseren en de vraag of dat al dan niet ecologisch duurzaam en sociaal rechtvaardig gebeurt, zijn dan niet langer aan de orde. Nochtans kan NME ook een belangrijke rol spelen bij het in vraag stellen van dit pragmatische discours. NME'ers staan voor een aantal cruciale keuzes. Focussen ze op het responsabiliseren van individuen of op het leggen van verbanden tussen geïsoleerde problemen en de maatschappelijke structuren waarin die tot stand komen? Stellen ze zich pragmatisch op of willen ze bijdragen aan het verbreden van een maatschappelijk draagvlak voor radicale sociale verandering? Dragen ze – veelal onbewust en ongewild – bij tot het versterken van de dominante waarden, normen en machtsverhoudingen of stimuleren ze een kritische reflectie daarop?

Politieke modernisering

Een andere belangrijke maatschappelijke ontwikkeling is een toenemend proces van 'politieke modernisering' (Arts e.a. 2006). Er ontstaan nieuwe (machts)verhoudingen tussen de staat, de markt en de civiele samenleving evenals nieuwe, op samenwerking gerichte praktijken van beleidsvoering. Zo is er het veranderende belang van nationale overheden ten gevolge van verticale verschuivingen van politieke macht. We hebben te maken met een transfer van bevoegdheden in de richting van internationale en regionale entiteiten. Daarnaast hebben we te maken met een transfer van publieke naar semi-publieke en

particuliere actoren. 'Subpolitiek' wint aan belang (Beck 1994). Wat voorheen politiek was, wordt onpolitiek en omgekeerd. Steeds meer politieke beslissingen met verreikende maatschappelijke consequenties wordt genomen buiten de grenzen van van het traditionele politieke machtscentrum: bij ons bezoek aan de supermarkt, in onze werksituatie, bij een besluit om in een laboratorium een bepaald experiment al dan niet uit te voeren, of in een bedrijf een bepaalde productlijn te ontwikkelen. Daar zijn echter geen vooraf bepaalde regels die duidelijk maken wie verantwoordelijk is, wie autoriteit heeft over wie, of welk soort verantwoordelijkheid te verwachten is (Hajer 2003).

Beck (1997) ziet subpolitiek niet als een probleem, maar als deel van de oplossing. Hij pleit voor de uitwerking van nieuwe vormen van directe, decentrale politiek, voor een 'politisering van onderaf' waarbij meer ruimte wordt gegeven voor verschillende soorten deskundigheid en handelingsperspectieven, voor de inzichten en expertise vanuit de verschillende geledingen van de samenleving. 'Economie, wetenschap, privé-sfeer, openbaarheid et cetera kunnen niet langer doen alsof ze niet deden wat ze doen: met hun middelen politiek bedrijven.' (Beck 1997:14) In de context van natuur, milieu en duurzame ontwikkeling wijzen Lijmbach e.a. (2000) echter op de risico's die aan een radicale sub-politisering zijn verbonden. Zo hoeven de nieuwe, gemeenschappelijke politieke beleidslijnen die in sub-politieke groeperingen ontstaan niet per definitie gericht te zijn op ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid. Inhoudelijke criteria op grond waarvan het handelingsresultaat van deze groeperingen beoordeeld kan worden, zijn daarom onvermijdelijk. Dit roept echter meteen de vraag op of het in onze huidige, pluriforme samenleving en in de context van complexe en gecontesteerde kwesties wel mogelijk en wenselijk is om een centrale, gemeenschappelijke invulling van begrippen zoals 'duurzame ontwikkeling' na te streven.

In NME heeft participatie van bij aanvang een bijzondere plaats gekregen². Het Tbilisi rapport schoof participatie en actieve verantwoordelijkheid als belangrijke principes naar voor (UNESCO 1977). Volgens de resolutie n.a.v. het Europese Jaar van het Milieu moet milieueducatie 'de basis leggen voor de actieve participatie van goed geïnformeerde individuen' (Palmer 1998). Maar participatie krijgt heel wat verschillende invullingen in de NME-praktijk (Læssøe 2010). Het betekent voor heel wat NME'ers een continue evenwichtsoefening tussen het streven naar betrokkenheid en inbreng van de doelgroep en hun bekommernis over ecologische risico's en duurzaamheidsvraagstukken.

Democratie

Dit brengt ons meteen bij een onvermijdelijk spanningsveld dat als een rode draad doorheen deze tendensen loopt: de moeilijke relatie tussen democratische en ecologische

² Zie ook: 'Natuur- en milieueducatie in historisch perspectief'.

bekommernissen (Læssøe 2007). Milieukwesties situeren zich in een voortdurend spanningsveld tussen het persoonlijke en het politieke. Bijna elke 'private' beslissing heeft immers 'publieke' consequenties (Dobson 2003) en bovendien beïnvloeden maatschappelijke factoren de bewegingsvrijheid van individuen. Ecologische kwesties hebben zodanig verreikende gevolgen voor gemeenschappen over de hele wereld dat een democratische aanpak onontbeerlijk is. Daar staat echter tegenover dat het allesbehalve evident is dat een participatieve aanpak zal leiden tot ecologisch duurzame en sociaal rechtvaardige oplossingen. Het is voor NME'ers niet gemakkelijk om hiermee om te gaan. Wals (2010) heeft het in dit verband over de paradox tussen enerzijds een 'sense of urgency' die voortkomt uit een diepe bekommernis over de toestand van onze planeet en anderzijds de overtuiging dat het fout is om mensen te overtuigen vooraf bepaalde gedragingen en denkwijzen aan te nemen. Het is precies in dit spanningsveld dat elke NME'er zichzelf – bewust of onbewust – positioneert.

Referenties

- Arts, B., Leroy, P., and J.P.M. van Tatenhove (2006), 'Political Modernisation and Policy Arrangements: A Framework for Understanding Environmental Policy Change', *Public Organization Review*, jrg.6, nr.2: 93-106.
- Beck, U. (1997), *De wereld als risicomaatschappij. Essays over de ecologische crisis en de politiek van de vooruitgang*, De Balie, Amsterdam.
- Beck, U. (1994), 'The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization', in: U.Beck, A. Giddens, and S. Lash (eds.), *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Polity Press, Cambridge, 1-55.
- Biesta, G. (2011), *Learning democracy in school and society: Education, lifelong learning and the politics of citizenship*, Sense Publishers, Rotterdam/Boston/Taipei.
- Bruyninckx, H. (2009), 'Globalisering, milieu en duurzame ontwikkeling', in: Leuven Onderzoeksnetwerk Duurzame Ontwikkeling (LONDO) (red.), *Duurzame ontwikkeling. Een multidisciplinaire visie*, Acco, Leuven, 227-240.
- Dobson, A. (2003), *Citizenship and the Environment*, Oxford University Press, Oxford.
- Gadotti, M. (2008), 'Education for Sustainability: A Critical Contribution to the Decade of Education for Sustainable Development', *Green Theory & Praxis: The Journal of Ecopedagogy*, jrg.4, 15-64.
- Hajer, M. (2003), 'De beleidsarrangementen-benadering en de "institutionele leegte"', in: *Verandering van politiek, vernieuwing van milieubeleid. Klassieke en post-moderne arrangementen*, B. Arts and P. Leroy (red.), University Press, Nijmegen, 39-58.
- Hajer, M. (1995), *The politics of environmental discourse. Ecological modernization and the policy process*, Oxford University Press, New York.
- Huckle, J. (1993), 'Environmental education and sustainability: A view from critical theory', in: J.Fien (red.), *Environmental education: a pathway to sustainability*, Deakin University, Geelong, 43-68.
- Jensen, B. B. en Schnack, K. (1997), 'The Action Competence Approach in Environmental Education', *Environmental Education Research*, jrg.3, nr.2, 163-178.
- Jickling, B. en Wals, A.E.J. (2007), 'Globalization and environmental education: looking beyond sustainable development', *Journal of Curriculum Studies*, jrg.40, 1-21.
- Jones, P.T. en Jacobs, R. (2006), *Terra Incognita. Globalisering, ecologie en rechtvaardige duurzaamheid*, Academia Press, Gent.

Læssøe, J. (2007), 'Participation and sustainable development: The post-ecologist transformation of citizen involvement in Denmark', *Environmental Politics*, jrg.16, nr.2: 231-250.

Læssøe, J. (2010), 'Education for sustainable development, participation and socio-cultural change', *Environmental Education Research*, jrg.16, nr.2: 39-57.

Lijmbach, S., Broens, M., Hovinga, D. en Margadant-van Arcken, M. (2000), *Duurzaamheid als leergebied. Conceptuele analyse en educatieve uitwerking*, CDÛ-Press, Utrecht.

Palmer, J. A. (1998), *Environmental education in the 21st century. Theory, practice, progress and promise*, Routledge, London and New York.

Postma, D. W. (2004), *Because we are human. A philosophical inquiry into discourses of environmental education from the perspective of sustainable development and man's caring responsibility*, Katholieke Universiteit Leuven / Radboud Universiteit Nijmegen, Leuven / Nijmegen.

Sumner, J. (2008), 'From Academic Imperialism to the Civil Commons: Institutional Possibilities for Responding to the United Nations Decade of Education for Sustainable Development', *Interchange*, jrg.39, 77-94.

UNESCO (1977), 'First Intergovernmental Conference on Environmental Education Final Report, Tbilisi, USSR', UNESCO, Paris.

Vandenabeele, J. en Wildemeersch, D. (1997), 'Sociaal leren met het oog op maatschappelijke verantwoording. Het debat over landbouw, milieu en natuur', *Pedagogisch Tijdschrift*, jrg. 22, nr. 1/2, 5-22.

Van Poeck, K. and Vandenabeele, J. (forthcoming), 'Learning from sustainable development. Education in the light of public issues', *Environmental Education Research*.

Van Poeck, K. (2010), 'Leren veranderen', *Oikos* 3/2010, september 2010, 41-49.

Van Poeck, K. (2007), 'Natuur- en milieueducatie in tijden van hyperpragmatisme', *Oikos* 3/2007, 24-31.

Wals, A.E.J. (2010), 'Between knowing what is right and knowing that it is wrong to tell others what is right: on relativism, uncertainty and democracy in environmental and sustainability education', *Environmental Education Research*, jrg.16, nr.1, 143-151.